

FRANSIZ DİLİNDƏ MORFOLOGİZMLƏR

Leksik-semantik yolla sözdüzəltmədən fərqli olaraq morfoloji üsulla sözdüzəldici şəkilçilərin artırılması ilə dildəki mövcud modellər üzrə yeni sözlər düzəldilir. Nəticə etibarilə dildəki mövcud sözlər şəkilçilər artırılması nəticəsində həm mənə, həm də fonetik-morfoloji baxımdan yeni sözlərə çevrilir.

Müasir fransız dilində morfoloji üsulla yeni sözlər mövcud sözlərə son şəkilçilərin (suffikslərin), ön sözlərin (prefikslərin) və eləcə də prefikslərlə suffikslərin eyni zamanda artırılması yolu ilə düzəldilir.

Şəkilçilərin artırılması yolu ilə dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi məsələsi fransız dilində söz yaradıcılığı sistemində həmin üsulun məhsuldar olub-olmaması məsələsi kimi mübahisəli olaraq qalmaqdadır. Məsələn, müxtəlif şəkilçilərin məhsuldarlığının öyrənilməsi lüzumunun xüsusi olaraq qeyd edən K.Goryen, A.Qoldis, M.A.Qurçova və digərləri müdafiə edirlər.

A.Doza görə suffikslərin köməyiylə söz yaradıcılığı fransız dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm mənbə kimi çıxış edir. Prefiks sözə suffiks qədər möhkəm bağlanmış, öz müstəqilliyini nisbətən daha çox saxlayır. Bununla yanaşı A.Doza bu deyilənlərə zidd olan digər bir fikir də irəli sürür. Onun fikrinə görə, şəkilçilərin işlənməsi yolu ilə sözdüzəltmə müasir fransız dilində analitizm meyillərinin güclənməsi nəticəsində baş verir.

F.Brüno şəkilçilərin işlədilməsi yolu ilə söz yaradıcılığının fransız dilinin bütün dövrləri üçün məhsuldar olmasını iddia edir.

Digər fransız dilçisi E.Püson belə hesab edir ki, suffikslərin artırılması yolu ilə yeni sözlərin yaradılması müasir fransız dilində məhsuldar üsul olaraq qalmaqdadır.

Sovet dilçisi M.S.Qurıçeva roman dillərində söz yaradıcılığı yollarında müşahidə edilən qanunauyğunluqların tədqiqi zamanı belə nəticəyə gəlir ki, fransız dilində söz yaradıcılığı sahəsində, şəkilçilərin işlədilməsi yolu sabit xarakter daşıyır. M.A.Kataqoşina və A.K.Stepanov müasir fransız dilində yeni sözlərin yaranmasında ən məhsuldar olan suffiksləri göstərir.

Ş.Baldi, C.Maruz, V.Brödal, L.A.Bulaxovski və digər dilçi alimlər isə belə hesab edirlər ki, şəkilçilərin artırılması ilə yeni sözlərin yaranması müasir fransız dilində məhsuldar xarakter daşımır. Ş.Baldi belə nəticəyə gəlir ki, ilk baxımdan suffikslərin məhsuldar olması nəzərə çarpır. Lakin daha dərin tədqiqatlar aparılsa aşkar ola bilər ki, suffikslərin məhsuldarlığının artması fikri yanlış olsun. Ş.Baldi bunun səbəblərini müasir fransız dili üçün səciyyəvi olan analitizm meyillərinin daha da müxtəlif xarakter daşdığı iddia edir.

Fransız dilçisi C.Maruçovun fikrinə görə müasir fransız dilində şəkilçilərin işlədilməsi yolu ilə söz yaradıcılığı imkanlarından zəif istifadə edilir.

Dilçi alim L.A.Bulaxovski yeni sözlərin yaradılmasında məhdud ifadə vasitələri olan fransız dilini, bu baxımdan nisbətən zəngin imkanları olan digər dillər ilə, məsələn, (rus, alman) müqayisə edir.

Burada nəzərdən keçirdiyimiz nöqtəyi-nəzərlərin hər ikisindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, suffikslərin işlədilməsi söz yaradıcılığının müasir fransız dilində hal-hazırda məhsuldar olub-olmaması məsələsi çox müəyyən məsələdir. Fransız dilinin leksikologiyası məsələləri ilə məşğul olan Z.N.Zlever yazır ki, əgər fransız dilində söz yaradıcılığının məhsuldar olub-olmamasından söhbət gedirsə, bu müddəanı dəqiqləşdirmək lazımdır; belə ki, söhbət əsasən sintatik yolla baş verən söz yaradıcılığından gedə bilər və bu söhbət yalnız hamı tərəfindən anlaşılan fransız mənşəli çoxişlənən sözlərə aid ola bilər. Daha sonra o qeyd edir: «Lakin bu qeyri-məhsuldarlıq ümumdənışıq nitqində işlədilən ümumişlək sözlər əsasında inkişaf edən analitik yolla yaradılan sözlər hesabına əvəz olunur».

Z.N.Hevinin fikrinə leksik-analitik vahidlər bəzi əlamətlərinə görə kitab dilinə xas olan söz yaradıcılığına uyğunlaşır, çünki onlar informasiya cəhətdən dolğun, təkmənalı və çoxhəcalı olur.

Fransız dilinin tədqiqatçıları göstərir ki, bəzi şəkilçilərin işlədilməsi ilə yaranan sözlər (məsələn: subyektiv qiymətverici mənası olan sözlər) situativ xarakter daşıyaraq dildə möhkəmlənə bilmir. Digər tərəfdən isə ümumdənışıq nitqində şəkilçilərin köməyiylə söz yaradıcılığının həm mütləq, həm də nisbi məhsuldarlığının zəif olması və eyni zamanda onların işlədilməsinin elmi və texniki terminlərin yaradılmasında zəngin və məhsuldar rol oynadığı qeyd olunur.

Demək lazımdır ki, morfoloji üsulla söz yaradıcılığı sahəsində məhsuldar üsul olub-olmaması baxımından söhbət getdikdə bəzi dillər əsassız olaraq məhdud dil materialları üzərində aparılmış, müşahidələrdən çıxış edərək bu və ya digər ümumi xarakter daşıyan müddəalar irəli sürürlər. Bu baxımdan söz yaradıcılığı prosesində iştirak edən, mümkün qədər çox şəkilçini əhatə etməklə aparılan geniş tədqiqata ehtiyac duyulur.

Məlumdur ki, bu və ya digər şəkilçinin məhsuldarlığını müəyyənləşdirmək üçün müvafiq metod olmalıdır. Əslində belə bir metod son illərin tədqiqat əsərlərində hazırlamaq üzrədir. Bu baxımdan tərkibində eyni bir suffiks olan sözlərin içərisində müəyyən tarixi müddət əzində köhnəlməkdə olan sözlər ilə yeni yaranan sözlərin kəmiyyət göstəricilərinin müqayisəli şəkildə tutuşdurulması, şübhəsiz ki, sözdüzəldici şəkilçilərin məhsuldarlığının hansı istiqamətdə inkişaf etdiyini qiymətləndirmək üçün müəyyən bir əsas verir.

1). «itude» şəkilçisi vasitəsilə düzələn isimlər

Qadın cinsli isimlər düzəldən hal və keyfiyyət bildirən «itude» suffiksi az məhsuldar şəkilçilərdəndir. Tərkibində bu şəkilçinin olduğu isimlər qrupunda dinamik dəyişikliklər çox zəif şəkildə baş verir. Buna misal olaraq köhnəlməkdə olan «inhabitude» (défant dihabitude), yeni qeydə alınan «complétude» (caractère d'un système hypothético-déductif on toute proposition *issal_d* aux règles de formalisation peut-être soit démontré, soit misal), «issal_de» (condition des personnes de race notre caractère misal à cette race) sözlərini misal göstərmək olar.

2) «aie» şəkilçisi ilə düzələn isimlər

Həmin şəkilçi ismə artırıldıqda sözə müəyyən iş aləti, yaxud vasitəsi bildirən, kişi cinsli isimlər düzəldən «aie» suffiksi az məhsuldar şəkilçilərdəndir. İsimlər qrupunda baş verən dinamik proseslərdə bu suffiksin iştirakı zəifdir. Belə ki, burada köhnəlməkdə olan 2 söz qeydə alınmışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1). «*aspirail*» (ouverture pratique dans un fourneom, poêle pour donner passage à l'art) ;
- 2). «*bucail, bucaille*» (sarassin, blé noir) ;
- 3). «*gemail*» (vitrail sans plombes obtenu par juxtaposition et superposition de verre colorée) ;

3). «and» şəkilçisi ilə düzələn isimlər

Məhsuldarlığı azalmağa olan «and» şəkilçisi kişi cinsli isim düzəldici şəkilçilərdəndir.

Bu şəkilçi adətən kiçildici, istehza mənası bildiren isimlərin tərkibində işlənir. Bu qəbildən olan sözlər sırasında da köhnəlmə prosesi getməkdədir. Aşağıdakı sözləri buna misal gətirmək olar :

«*pitand, e*» (paysan lourd et grossier, niai),

«*sourdand*» (ful n'entend qu'avec peine).

Ümumişlək leksikaya «*corniaud*» (chien matinée pop. Imbesille) sözü yeni daxil olmuşdur.

4). «âtre» şəkilçisi vasitəsilə düzələn isimlər

Müəyyən istehza bildiren və kiçildici mənası olan, eyni zamanda müəyyən bir fikri, dini cərəyanı və s. Bildirən şəkilçilərdəndir. Tərkibində «*âtre*» şəkilçisi olan «*androlâtre*» (qui pratique l'androlâtre, culte divin rendu à un homme), «*gentillâtre*» (fam: gentilhomme pauve ou de petite noblesse) kimi sözlər köhnə sözlər qrupuna, «*parâtre*», «*palastre*» (boit qui contient de mécanisme d'une serrure) sözü isə yeni qeydə alınan sözlər qrupuna daxil edilmiş və bu proses hal-hazırda davam etməkdədir.

5). «age» şəkilçisi haqqında məlumat

Fransız dilində əsasən kişi cinsli isimlər yaradan «age» şəkilçisi ən məhsuldar şəkilçilərdən biridir. Hərəkət mənasının ifadə edən «age» şəkilçisi bəzən ümumi cəmlilik mənasını da ifadə edə bilər. Bu şəkilçinin iştirakı ilə yaranmış isimlər, adətən sənayenin, kənd təsərrüfatının müxtəlif sahəsinə aid olan anlayışları ifadə edir.

«Age» şəkilçisi eyni zamanda müasir fransız dilində baş verən dinamik proseslərdə fəal iştirak edir. Belə ki, köhnəlməkdə olan sözlər arasında «age» şəkilçisi olan sözlərin sayı 263, yeni yaranan isimlərin sayı isə 248-dir.

Tərkibində «age» şəkilçisi olan bir çox sözlərin köhnəlməsi ifadə etdikləri texnika, istehsalat ilə bağlı olan anlayışların özlərinin köhnəlməsi, müasirlikdən çıxması ilə izah olunur.

Tərkibində «age» şəkilçisi olan yeni isimlərin meydana gəlməsinə əsas səbəb də məhz yeni elmi-texniki anlayışların əmələ gəlməsidir. Bunlara aşağıdakı sözləri misal göstərmək olar : «*furboforage*» (forage fait par une turbine) ; «*dégasolinage*» (action de degasoliner traiter un gaz naturel pour en séparer les hydrocarbures liquides) və s.

«Age» şəkilçisi təkcə müəyyən bir leksik üslubi qrup sözlər ilə bağlı olmayıb, həm də geniş işlənmə dairəsinə malikdir. Belə ki, gündəlik həyatın müxtəlif sahələri ilə bağlı sözlərin içərisində bu şəkilçi ilə yaranmış sözlərin sayı az deyildir. Bunlara misal olaraq köhnəlməkdə olan «*farinage*», «*avenage*» və s. Göstərmək olar. Bəzi dilçilər belə hesab edirlər ki, «age» şəkilçisinin tərkibində «*iss*» elementi olan «*issage*» variantı da var. Lakin «*iss*» elementi «age» şəkilçisinin ifadə etdiyi hərəkət mənasına əslində heç bir mənə incəliyi əlavə etmir.

«*iss*» elementi ilə düzələn isimlərə misal olaraq «*clissage*» (le clissage d'un bouteille) ; «*alunissage*» (action d'alunir – aya enmək) ; «*amerissage*» (action of d'amerrir – suya enmə) və s. Göstərmək olar.

Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, «age» şəkilçisi məhsuldar olaraq qalır.

III. «Age» şəkilçisi ilə bitən isimlərin Azərbaycan dilində işlənməsi

Məlum oduğu kimi, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində fransız dilinə mənsub söz və terminlər başqa əcnəbi alınmalara nisbətən sayca üstünlük təşkil edir. Bir dildən başqa dilə sözlər keçdiyi kimi sözlərlə birlikdə şəkilçilər də keçə bilər. Fransız dilinə mənsub Azərbaycan dilində işlənən şəkilçilərdən ən çox məhsuldar olanları «*gie*» və «*age*» şəkilçiləridir.

«*gie*» şəkilçisinə aid bir neçə sözü misal gətirək : *metodologie, technologie, morfologie, metallurgie* və s.

Azərbaycan diliçiliyində həmçinin müqayisəli dilçilik nəzəriyyəsinə fransızşünasların elmi-tədqiqat əsərlərində tezis və məqalələrdə morfoloji üsulla yaranan yeni söz və terminlər haqqında demək olar ki, bəhs edilməmişdir. Təkcə Nizami Xudiyevin «Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşmə yolları» kitabında bu problem haqqında öləri də olsa bəhs edilmiş və həmin şəkilçilərin qeyri-məhsuldar olması haqqında yanlış fikrə gəlmişdir.

Morfoloji yolla yaranan «age» şəkilçisi ilə bitən dilimizdə işlənən fransız dilinə mənsub aşağıdakı terminlərə nəzər salaq : *bangaj, massaj, garaj, metraj, dublyaj, mantaj, makiyaj, arbitraj* və s.

Fransız dilində *-tion, ation* suffiksleri hərəkət və nəticə bildirməkdən başqa çox vaxt hal vəziyyəti bildirir. Onların kimya, nüvə fizikası, metallurgiya, kənd təsərrüfatı və s. Sahələrinə aid sözlərdə işlənməsi bununla izah olunur. Belə hala aşağıdakı modelləri misal göstərmək olar : *disposition, réaction, construction, attraction, conversation* və s.

Müasir fransız dilində affiks şəkilçilər artırmaqla əmələ gələn terminlərin sistemləşdirilməsində «*iser*», «*isation*» suffiksleri özünə diqqət cəlb edir.

I – hərəkət ifadəsi bildirir,

II – hərəkətin nəticəsini.

Məsələn : *insonoriser – insonorisation*

transistoriser – transistorisation

rentabiliser – rentabilisation.

IV Azərbaycan dilində ifadə üsulları

Fransız dilində morfoloji yolla yaranan sözlərin Azərbaycan dilində ifadə üsullarını aşağıdakı misallardan aydın görmək olar:

Scolaire- scolaire təli, dars- kurs, tədris dövrü

Reelible- reeligibilite- yenidən, təkrar seçilən- yenidən, təkrar seçilmə

Scissipare- scissiparite bölünməklə çoxalan- bölünməklə çoxalma

Müasir sözdüzlətmə prosesində *-isme*, ist suffiksleri fəal və məhsuldarlıqlar. Onlar çox vaxt eyni, qoşa törəmələr verirlər.

Ədəbiyyat

1. «Книга для чтения на французском языке». Москва «Высшая школа». 1985 г.

2. «Учебник французского языка». Москва. «Высшая школа». 1982 г.

3. В.Л.Кодухов: «Введение в языковедение». Москва. «Просвещение». 1978.

4. R.C.Cəfərov: “Manuel de français”. Bakı. 1996 il.

5. "Cours pratique de grammaire Française". Москва. «Высшая школа» 1969.

6. А.В.Коржавин и др.: «Учебник французского языка». М. 1980 г.

7. И.Р.Прудникова: «Тренировки по французскому языку». М. «Высшая школа».1982 г.

Açar sözlər: *fransız dili, morfologizmlər, leksikologiya, suffikslər.*

Ключевые слова: *французский язык, морфологизмы, лексикология, суффиксы.*

Key words: *french, morphologisms, lexicology, suffixes.*

Morphologisms in French

Summary

The article speaks about the forming of words in French helping of grammar method, appearance of the new words and their translation into Azerbaijani meant multimeaningual kinds of expression in various aspects in Azerbaijani reality. The article also speaks about morphologisms in French, presents ideas and thoughts of scientists and investigators, analyses suffixes and prefixes in morphological system of French, also word formation by means of morphological method in the lexics of French, and some words and forms formed with the help of morphologisms.

Морфологизмы во французском языке

Резюме

В статье рассматриваются морфологизмы во французском языке, изучаются мысли и мнение ученых и исследователей, анализируются суффиксы и префиксы в морфологическом системе французского языка, и некоторые слов и терминов образующиеся с помощью морфологизмов.

RƏYÇİ : dos.L..Ələkbərova